

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 32 Volume: 7 Issue: 32

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

DİNDARLARDA NARSİZM: YÜKSEK DİN EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

NARCISSISM IN RELIGIOUS PEOPLE: A STUDY ON STUDENTS RECEIVING HIGHER RELIGIOUS EDUCATION

İsa ÖZEL*

Öz

Günümüzde ihtiyaç olmayan pek çok şey ihtiyaçmış gibi gösterilmekte ve tüketim arzusu sürekli pompalanmaktadır. İnsanların giyim kuşamlarından hangi tür evlerde oturacaklarına, kullanacakları ev eşyalarından nerede ve nasıl tatil yapmaları gerektiğine kadar pek çok şey, gazete, dergi, televizyon ve bilboardların yanı sıra sosyal medya gibi değişik vasıtalarla adeta insanlara dayatılmaktadır. Bu durum, gerek dindar gerekse dindar olmayan toplumun tüm kesimlerini etkisi altına almaktadır. Bu çalışma, 2012 yılında ilahiyat öğrenimi gören üniversite öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Araştırmada, öğrencilerin narsizm düzeyleri; yaş, cinsiyet ve sosyo ekonomik durum gibi değişkenler açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Narsizm, Benlik, Enaniyet, Din, Dindarlık

Abstract

Nowadays there are many things that are not really needed but are portrayed as essential requirements, and people's desire to consume is constantly stimulated. So many things - from what people will wear to what type of houses they will live in, from their household appliances to what kind of holidays they should go on - are, so to speak, imposed on them through various instruments such as newspapers, magazines, television, billboards as well as social networks. This situation has an overwhelming influence on all segments of the society, be they religious or irreligious. This study was carried out in 2012 on university students in a school of Islamic theology. In the study, the students' levels of narcissism were examined in terms of such variables as age, gender, and socio-economic status.

Keywords: Narcissism, Self, Egotism, Religion, Religiosity.

Giriş

Kişinin kendini değerli ve üstün görme hissi, onun önemli bir özelliğidir. İnsanlar, sadece sahip oldukları bir kısım vasıflar, yaptıkları güzel işler ve kazandıkları başarılarla değil, yapmadıkları işlerden dolayı da övülmeyi, takdir edilmeyi ve kendilerinden bahsedilmesini isteyebilirler.¹ Örneğin, Herostratus tarihe geçmek ve tanınmak için kendini feda etmiş, hatta bunun için dünyanın yedi harikasından biri olan Artemis Tapınağı'nı yakmıştır.²

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Büyükçekmece Kampüsü, 34500 Büyükçekmece/İSTANBUL, Tlf: 0212 866 33 00-5814, e-mail: ozel_2955@hotmail.com

¹ Al-i İmrân, 3/188.

² Temple of Artemis (2014). In *Encyclopaedia Britannica*. Retrieved from

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/36816/Temple-of-Artemis>. 21.02.2014.

Din sadece ferdi değil, aynı zamanda müntesiplerinden de uymasını istediği emirler ve yasaklardan oluşan toplumsal bir olgudur. Emir ve yasaklarla insanın dünya hayatını düzenleyen din, inanan insanlara birtakım sorumluluklar da yükler. O, inananlarından, Allah'ı anlatacak, toplumu uyuracak ve onlara rehberlik edecek bir topluluk haline gelmelerini ister.³ Dinin, müntesiplerinden istediği bu sorumluluklar günümüzde din görevlileri tarafından yerine getirilmektedir. Bu görevlilerin önemli bir kısmını da İlahiyat Fakültesi mezunları oluşturmaktadır. İlahiyat mezunlarının yeterli dini eğitimi alıp almadıklarına bakılmaksızın, toplum tarafından dini en iyi bilen kimseler olarak kabul edildikleri de bir gerçektir. İlahiyat fakülteleri de toplumu aydınlayabilecek, ona rehberlik edebilecek, toplumun dini ihtiyaçlarını en güzel şekilde karşılayabilecek nitelikte, bir başka ifadeyle topluma model olabilecek ilahiyatçılar yetiştirmeyi misyonları olarak görmektedirler.⁴

Bu makalede, toplumda bir model olarak görülen ilahiyat fakültesi öğrencilerinin yaş, cinsiyet ve sosyo ekonomik durum gibi birtakım değişkenlere göre narsizm düzeylerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

I. Narsizmin Tanımı ve Kavramsal Boyutu

Adını, suya yansıyan görüntüsüne âşık olan Narkissos'tan alan narsizm kavramı⁵, aşırı öz-sevgi, kendini olduğundan büyük görme, benmerkezcilik⁶, kendine hayran olma⁷, kendini aşırı beğenme ve kendine âşık olma⁸ anlamlarına gelmektedir. Narsizm terimi şemsiye bir kavram olarak ifade edilebilir. Çünkü bu kavram sağlıklı bir öz-saygı, bir gelişim evresi, nesnelere ilişki kurma modu olarak tanımlandığı gibi, kişinin cinsel nesne olarak kendi vücudunu seçmesi, kendi vücudundan zevk alması bağlamında da tanımlanabilmektedir.⁹

Bireylerde narsizmin oluşumunun temelleri bebeklik döneminde atılır. Çocuğun anneye yaşadığı duygusal çatışmalar¹⁰ ile ailelerin çocuk yetiştirme tarzlarındaki olumsuzlukların, hastalıklı narsizmin gelişmesine yol açtığı belirtilmektedir.¹¹ Narsistik kişiliğin bireylerde bir karakter haline gelmesinin nedenleri arasında, insanın en iyi dostunun kendisi olduğu fikrinin yerleştirilmeye çalışılması ve ona sürekli "bir numara" olma hedefinin verilmesi gelmektedir.¹² Narsizmin toplumda yaygınlaşmasının sebeplerine bakıldığında ise; aile yapısının yıkılması, evlenip çocuk yetiştirme ideallerinin yerini yalnız ya da birlikte yaşama biçimlerinin alması yanında yazılı ve görsel basının, video siteleri ile sosyal paylaşım siteleri gibi sanal dünyaların etkili olduğu belirtilmektedir.¹³

³ Kur'ân, Tevbe, 9/122; A'raf, 7/159;Mâide, 5/2;Benzeri ayetler için bkz.:Âl-i İmrân, 3/104, 110, 113- 114;Lokman, 31/17;Şûrâ, 2/39;Hac, 22/41.

⁴ <http://ilahiyat.nevsehir.edu.tr/misyon-ve-vizyonumuz> 29.01.2014;
<http://ilahiyat.omu.edu.tr/amac-ve-hedeflerimiz/13/> 29.01.2014;
http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=104 29.01.2014; <http://www.atauni.edu.tr/#standart=ilahiyat-fakultesi~vizyon> 29.01.2014 15:37; <http://ilahiyat.istanbul.edu.tr/?p=6698> 29.01.2014 15:43
<http://ilahiyat.uludag.edu.tr/index.php/tr/fakultemiz/misyon-vizyon> 19.02.2014;
http://www.dicle.edu.tr/ilahiyat-fakultesi-misyon_vizyon 19.02.2014

⁵ Narsizm kelimesi bir kısım kitaplarda ve makalelerde narsisizm olarak da kullanılmaktadır. Biz bu makalede Budak'ın *Psikoloji Sözlüğü* kitabında belirttiği "narsizm" sözcüğünü kullanacağız.

⁶ Selçuk Budak. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s. 523.

⁷ Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara:T.D.K.Y., s. 1559.

⁸ Mehmet Doğan (1981). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Birlik Yayınları, s. 752.

⁹ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 523.

¹⁰ Tamra E. Cater, Virgil Zeigler-Hill & Jennifer Vonk (2011). *Narcissism and recollections of early life experiences*, Personality and Individual Differences, pp. 935-939, journal homepage: www.elsevier.com/locate/paid;Otto Kernberg (2012). *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, çev.:Mustafa Atakay, İstanbul: Metis Yay., s. 205;Heinz Kohut (2004). *Kendiliğin Çözülmesi*, İstanbul: Metis Yay., çev.:Cem Atbaşoğlu, Banu Büyükkal&Cüneyt İşcan, s. 39, 56, 239;James F. Masterson (2008). *Kişilik Bozuklukları*, İstanbul:Litera Yay., s. 27-28;Ertuğrul Köroğlu&Sinan Bayraktar (2011). *Kişilik Bozuklukları*, Ankara: HYB Yay., s. 91.

¹¹ Sigmund Freud (2010). *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, çev.:Banu Büyükkal&Saffet Murat Tuna, İstanbul: Metis Yay., s. 37;Jean M. Twenge&W. Keith Campbell (2010). *Narsisizm İleti*, İstanbul:Kaknüs Yay., s. 113-115, 122-123;Cüneyt Evren (1997). *Narsisizm*, İstanbul: BDS Yayınları, s. 35;Christopher Lasch (2006). *Narsisizm Kültürü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s. 92; Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 94.

¹² Evren, *Narsisizm*, s. 7, 31.

¹³ Twenge&Campbell, *Narsisizm İleti*, s. 159,190;Barbel Wardetzki (2010). *Uçlarda Yaşayanlar Kabul Görmeye Olan Açlık/Dışı Narsisizm*, çev.: Feyza S.Öztürk&Mukaddes Ögünmez, İstanbul: Sistem Yay., s. 129-131.

Narsizmin en önemli belirtisi “self”in (benlik) aşırı bir biçimde öne çıkması¹⁴ ve kişinin kendisiyle aşırı bir şekilde meşgul olmasıdır.¹⁵ Benlik, kişinin kendisini herkesten ve her şeyden ayrı, eşsiz bir bütünlük olarak hissetmesi ve bunun bilincinde olmasıdır.¹⁶ Kişinin kendi bedensel özelliklerini benimseyip kabul etmesi, bilgi ve becerilerini ortaya koyabilmesi, başarıma ve başarıları ile gurur duyması, toplum içinde beğenilme ve kabul görme gibi faktörler benlik saygısının oluşması ve gelişmesinde önde gelen etkenlerdendir.¹⁷ Her bireyin canlı kalabilmesi, yaşamını sürdürebilmesi amacıyla çalışması ve başkalarına karşı kendini savunması gibi ihtiyaçlarından dolayı kendisine daha fazla değer vermesi gerekir.¹⁸ Bu durumda narsizm bir sapıklık hali değil, her canlı varlığa atfedilebilecek kendini koruma içgüdüğü ve bencilliğinin libidinal¹⁹ bir tamamlayıcısı olarak belirtilir.²⁰

Bu açıdan bakıldığında narsizm, bireyin kendi çalışması ve gayretleri sonucu yapıp ürettiklerinden zevk alması ve kendi kazanımları sonucunda ortaya çıkan beğenilme ve tasdik edilme arzusu olup her insanda görülebilen bir durumdur.²¹ Kişisel çabalar sonucunda ortaya çıktığından dolayı bireyin kendi eserlerine, kendi başarılarına duyduğu aşırı ilgi çalışma sürecine yansır ve kullandığı malzemelere duyduğu ilgiyle dengelenir. Bireyin ortaya koyduğu eser gerçeklikle bağlantı kurmak zorunda olduğundan dolayı narsizm, sürekli bir biçimde denetlenir ve belli sınırlar içinde tutulmuş olur.²² Sağlıklı narsizmde, kişi başarılarıyla gurur duyup yaptığı işlerden keyif aldığı gibi sevmeye, sevgi ilişkisini sürdürebilme, başkalarına değer verme ve onların ihtiyaçlarını anlayabilme özelliğini de taşır.²³

Narsizm, insanın hayatta kalması, çalışması ve sağlam bir kimliği devam ettirmesi için zorunlu olup, insan psikolojisi açısından normal bir durumdur. Fakat birtakım engellemelere uğradığında zayıflamış veya şişmiş bir özbenlik sevgisine yol açabilir. İnsanların öz benlik sevgisi abartıldığı zaman sergiledikleri tekrarlı düşünce, davranış ve duygu örüntülerinin tümü “narsistik kişilik” olarak adlandırılmaktadır.²⁴ Narsistik kişilik bozukluğu; erken erişkinlik döneminde başlayan ve değişik koşullar altında ortaya çıkan üstünlük duygusu, beğenilme ihtiyacı ve empati yoksunluğu gibi özelliklerle tanımlanan ve aşağıdaki belirtilerden en az beşinin olmasıyla oluşan bir kişilik bozukluğu olarak tanımlanmaktadır.²⁵ Narsistik kişilik bozukluğunun görüldüğü kişilerdeki belirtiler şunlardır:

1) Eleştirilere karşı öfke, utanç ya da küçük düşme tepkisi (dile getirilmeyebilir). 2) İnsanlarla ilişkilerinde çıkarıcılık (kendi amaçlarına ulaşmak için başkalarını kullanma). 3) Kendisinin çok önemli olduğu duygusu (başarılarını ve yeteneklerini abartma, gerçek bir başarısı olmasa da “özel” biri olduğunu düşünme). 4) Özel ve eşi bulunmaz biri olduğunu ve ancak bazı özel insanlar tarafından anlaşılabileceğini düşünme. 5) Sonsuz başarı, güç, güzellik veya kusursuz aşk fantezileriyle düşünsel uğraş. 6) Hak kazandığı duygusu. Kendisinin ayrıcalıklı olduğuna inanma ve bu tür beklenti içinde bulunma. 7) Sürekli biçimde ilgi ve saygı beklentisi. 8)

¹⁴ Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 24; Evren, *Narsisizm*, s. 7.

¹⁵ Kernberg, *Sınırlı Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 228; Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 369.

¹⁶ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 123

¹⁷ İshak Özkan (1994). “Benlik Saygısını Etkileyen Etkenler”, *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 3, s. 4-9; Deborah M. Plummer (2011). *Benlik Saygısı Çocuklarda Nasıl Geliştirilir?*, çev.: Emel Aksay, İstanbul: Sistem Yay., s. 18-25.

¹⁸ Erich Fromm (2008). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, çev.: Yurdanur Salman/Nalân İçten, İstanbul: Payel Yayınları, s. 65, 79.

¹⁹ Her türlü ruhsal enerjiyi içeren ve hem yaşam hem de ölüm içgüdülerini kapsayan bir kavramdır. Kavram ve kavram genişlemesi ile ilgili bkz.: Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 485.

²⁰ Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 23.

²¹ Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 35.

²² Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 69.

²³ Shahal Rozenblatt (2002). *In Defence of Self: The Relationship of Self-Esteem and Narcissism to Agressive Behavior* Long Island University, Psychology, (Unpublished Doctorate Dissertation). s. 53; Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 76; İnci Doğaner (1996). “Narsistik Kişilik Bozukluğu”, *Ege Psikiyatri Sürekli Yay.*, C. 1, S. 3, s. 341-352; Evren, *Narsisizm*, s. 70.

²⁴ Yamık D. Volkan (2012). *Körü Körüne İnanç*, çev.: Özgür Karaçam, İstanbul: Okuyan us Yay., s. 283.

²⁵ Steven E. Hyman (1989). *Acil Psikiyatri*, çev.: İnci D. Hasırcı & Alp Ayan, İzmir: E.Ü.T.F.Y., s. 86; Masterson, *Kişilik Bozuklukları*, s.103; Köroğlu & Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 92.

Eşduyumu (empati) yoksunluğu (başkalarının olayları nasıl algıladığını ve hissettiğini anlama yetersizliği). 9) Kıskançlık duyguları ile zihinsel uğraş.

Hastalıklı (patolojik) narsizm, bireyin kendi yaptığı ya da ürettiği bir şeyden değil sağlık, dış görünüş, güzellik, zekâ, zenginlik vb. gibi sahip olduğu niteliklerinden dolayı kendini büyük görmesidir.²⁶ Narsizmin bu boyutunun hastalıklı olarak değerlendirilmesi sağlıklı narsizmde olduğu gibi denetleyici ögenin bulunmamasına bağlanmaktadır. Başarılan ya da üretilen bir şeyden ötürü değil de sahip olunan bir şeyden dolayı büyüklük hisseden insanlar diğer insanları daha az dikkate alır ve daha az empati kurarlar.²⁷

Bireylerde narsistik kişilik özelliklerini belirlemede kullanılan Narsistik Kişilik Envanteri'nde narsistlerin ayırt edici özelliği; *üstünlük, tüm güçlülük, teşhircilik, onaylanma ve kabul görme, liderlik ve otorite* olarak beş kategoride ele alındığı gibi *üstünlük/kibir, sömürücülük, teşhircilik, kendine yeterlilik, kendini beğenme, hak iddia etme* ve *otorite* olarak yedi kategoride de sınıflandırılmaktadır.²⁸

a) Üstünlük Duygusu/Kibir

Üstünlük duygusu, kişinin kendi zihinsel ve fiziksel özelliklerine aşırı değer vererek kendini herkesten daha önemli görmesidir.²⁹ Narsistlerde bu davranış kendilerini fiziksel ve ruhsal yönden aşırı beğenme, üstün görme, gittikleri her yerde özel ilgi göreceklere ve üstün bir yeri hak ettiklerine inanma şeklinde görülür.³⁰ Onlar kendilerini "Tanrı'nın dünyaya bir ihsanı olarak gönderdiğini düşünen", son derece gururlu tiplerdir.³¹ Kendilerinin "özel insanlar" olduğuna dair olan inançları, başkalarını küçümseme ve kendilerinden aşağı görmeyi haklılığına etki eder.³² Bu inanç, onları insanlara karşı farklı tutumlara iter. Diğer insanları kendilerine hayran olmak için var olan kişiler olarak görürler ve onlara tepeden bakarlar. Bu durum zamanla onları çevrelerinden koparmaya ve herkesten soyutlanmaya iter.³³

b) Tüm-güçlülük

Narsistlerin kendilerini eşsiz ve büyük olduğunu düşünmeleri kendilerini tüm-güçlü (her şeye gücünün yeteceği) hissetmelerine ve başkalarından daha iyiymiş gibi davranışta bulunmalarına neden olur.³⁴ Aslında onlar bir taraftan kendilerini aşırı severek büyük ve tüm-güçlü hissederken diğer taraftan sevgi açlığı çekmektedirler. Çünkü onların üstü örtük bir biçimde değersizleştirilmiş bir yanları vardır. Bilinç düzeyinde yoğun güvensizlik ve aşağılık hissi duyarlar. Zaman zaman bu aşağılık ve güvensizlik hisleri, büyükenmeci hisler ve tüm güçlü olma fantezileriyle dönüşümlü olarak yaşanır.³⁵

Kendilerini "çok özel", olağandışı hakları ve ayrıcalıkları olan; diğerlerini ise, her konuda kendilerinden aşağı olduğunu kabul eden bir değer yargıları vardır.³⁶ Bu değer yargıları neticesinde toplumu ayak takımı ile zengin ve önemli olanlar olarak ikiye ayırır ve ayak takımına ait olmaktan korkarlar.³⁷ Güce sahip olma onlar için çok önemli olduğundan dolayı bütün işlerinde yükselmek için çalışır ve çok başarılı olabilirler. İdealleri ve kendilerine

²⁶ Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 70; Wardetzki, *Dişi Narsizm*, s. 28.

²⁷ Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 70; Özkan Pektaş (2013). Şan, Şöhret ve Paranın Bedeli, İstanbul: Destek Yayınları, s. 29.

²⁸ Robert A. Emmons (1984). "Factor Analysis and Construct Validity of the Narcissistic Personality Inventory", *Journal of Personality Assessment*, Vol. 48, No:3, pp. 291- 300; Twenge&Campbell, *Narsizm İleti*, s. 48; Selim Atay (2009). "Narsistik Kişilik Envanteri'nin Türkçe'ye Standardizasyonu", *Gazi İİBF Dergisi*, 11 (1), s. 181-196.

²⁹ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 797.

³⁰ M. Orhan Öztürk (2004). *Ruh sağlığı ve Bozuklukları*, Ankara: Feryal Matbaası, s. 436.

³¹ Simine Vazire, Laura P. Naumann, Peter J. Rentfrow, Samuel D. Gosling (2008). "Portrait of a narcissist: Manifestations of narcissism in physical appearance", *Journal of Research in Personality*, pp. 1439-1447; Twenge&Campbell, *Narsizm İleti*, s. 43; Doğaner, *Narsistik Kişilik Bozukluğu*, s. 341-352.

³² Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 93; Twenge&Campbell, *Narsizm İleti*, s. 265, 268.

³³ Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 70-74; Evren, *Narsizm*, s. 60; Morelli&Couderc, *İkili İlişkilerde Duygusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, s. 122; Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsizm*, s. 199; Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 285-287.

³⁴ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 283.

³⁵ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsizm*, s. 199-200; Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 284.

³⁶ Morelli&Couderc, *İkili İlişkilerde Duygusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, s. 93.

³⁷ Lasch, *Narsizm Kültürü*, s. 141-142.

olan özgüvenleri de yaptıkları işlerde üstün başarı sağlamalarına katkı sağlar.³⁸ İlişkileri bencil ve ben merkezci olan narsistlerin başkalarının duygu ve düşüncelerine eşduyum yapabilme yetileri bulunmamaktadır.³⁹

c) Teşhircilik

Teşhircilik, dikkatleri kendi üzerine çekmeye ve sürekli ilgi odağı olmaya yönelik genel bir eğilimdir.⁴⁰ Narsistler sürekli ilgi odağı olmayı ister, dikkat çekmeyi sever ve bunun için her şeyi yaparlar.⁴¹ Fiziksel çekicilik, zekâ ve yetenek gibi becerilere sahip olan narsistler dış görünüşlerine oldukça dikkat eden bir yapıya sahiptirler. Görünüşü, başkalarından ilgi görmenin bir yolu olarak değerlendirirler. Pahalı ve dikkat çekici kıyafetler giymeye ve etraflarından sürekli ilgi beklemeye eğilimlidirler.⁴² Ayrıca dış dünyaya karşı verilen görüntünün önemli olduğu düşüncesiyle yüzlerinde sürekli bir gülümseme görülür.⁴³

d) Onaylanma ve Kabul Görme

Narsistler, öz saygılarını kazanmak için başka kişilere bağımlı, başkaları tarafından sevmeye ve hayranlık duyulmaya büyük ihtiyaç duyarlar.⁴⁴ Benlik saygıları dışarıdan gelecek ilgi, beğeni ve onayla beslendiğinden dolayı sürekli övgü beklerler. Bunları göremediklerinde ya da eleştirildiklerinde aşırı alınganlık gösterip öfke, kızgınlık ve değersizleştirme duygusuyla sözlü saldırganlık, küçük düşürme, yok sayma ve hakaret gibi saldırganlık davranışları gösterirler.⁴⁵ Ancak bazen üzüntüyle bazen de alttan alarak ya da kendilerini hoşgörülü göstererek tavırlarını gizleyebilirler.⁴⁶

e) Liderlik ve Otorite

Narsistler kendilerine aşırı güvenirlere ve iddiacıdırlar. Bu yüzden risklere karşı fazlasıyla dayanıklıdırlar. Başa güreşme, en iyi olma ve en yüksek konumda bulunmaya eğilimli olup kendilerinin en başarılı ve en parlak olacaklarına inanırlar.⁴⁷ Onlar, birlikte çalışmaktan daha çok bireyselliği tercih eder ve ekip çalışmalarında başarıyı ekiple paylaşmaktan çok kendilerine mal etmeyi severler. Bu yüzden diğer insanlarca sevilmezler. Takdir edildiklerinde bireysel olarak kısa süreli başarı gösterebilirler.⁴⁸ Siyasi ve ticari örgütlerde kendilerini kanıtlayıp yeteneklerini iyi sergilerler.⁴⁹ Başarıya ve övgüye olan aşırı tutkuları yanında güçlü, gösterişli ve başkalarını yönlendirmede etkili olmaları dolayısıyla eğitim, iş ve toplumsal örgütlenme alanlarında lider konumunda bulunurlar.⁵⁰

II. İslâm'ın Narsizme Bakışı

İslâmî literatürde narsizm kavramını bütün yönleriyle karşılayan bir kavram bulunmamaktadır. Bununla birlikte narsizm, alt boyutlarıyla birlikte ele alınıp

³⁸ Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 100-103;Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 289;Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 60-61.

³⁹ Gamze Özçürümez, Nilgün Tanrıverdi&Leyla Zileli (2012). "Sınır Kişilik Organizasyonu Temelinde Narsistik Kişilik Bozukluğu ve Yapay Bozukluk: Psikanalitik Psikoterapi Süreci", *Türk Psikiyatri Dergisi*, s. 152-160;Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 191;Kohut, *Kendiliğin Çözümlemesi*, s. 8;Mary Lynn Rapier (2005). *An Interview Study Of Narcissistic Executives: Piercing The Corporate Veil of Narcissism in the Workplace*. (Unpublished Doctorate Dissertation). Faculty of Saybrook Graduate School and Research Center, San Francisco, ss. 4-6;Masterson, *Kişilik Bozuklukları*, s. 118.

⁴⁰ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 745.

⁴¹ Twenge&Campbell, *Narsisizm İletisi*, s. 137, 160;Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 93-95.

⁴² Vazire, Naumann, Rentfrow, Gosling. "Portrait of a narcissist: Manifestations of narcissism in physical appearance", pp. 1439-1447;Evren, *Narsisizm*, s. 8;Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 91;Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 88-89.

⁴³ Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 91;Twenge&Campbell, *Narsisizm İletisi*, s. 203-204;Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 88-89.

⁴⁴ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 199; Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 29-32;Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 100-101.

⁴⁵ Twenge&Campbell, *Narsisizm İletisi*, s. 149, 274, 281;Pascale Chapaux-Morelli&Pascal Couderc (2012). *İkili İlişkilerde Duygusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, çev.: Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yay, s. 212-222.

⁴⁶ Roy F. Baumeister&Kathleen D. Vohs (2001). "Narcissism as Addiction to Esteem", *Psychological Inquiry*, Vol. 12, No. 4, pp. 206-209;Kohut, *Kendiliğin Çözümlemesi*, s. 11;Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 62;Evren, *Narsisizm*, s. 40; Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, s. 436;Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 32.

⁴⁷ Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 99-101; Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, s. 436.

⁴⁸ Twenge&Campbell, *Narsisizm İletisi*, s. 74-79.

⁴⁹ Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 83-84;Twenge&Campbell, *Narsisizm İletisi*, s. 78.

⁵⁰ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 289;Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 83-85.

değerlendirildiğinde; makam, itibar ve sosyal konumunun bulunması⁵¹ anlamına gelen *câh*; bir şahsın kendini büyük görmesi, övünmesi⁵², kendi görüşünü üstün görmesi⁵³, kendini ve yaptıklarını beğenerek böbürlenmesi manasına gelen *ucb*; büyük olma isteği⁵⁴, kişinin kendisini insanların en iyisi, en üstünü görmesi, bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması anlamına gelen *kibir*⁵⁵; başkalarına ihtiyaç duymama, muhtaç olmama ve kendini yeterli görme manasına gelen *istiğna*⁵⁶ ile isim ve marka olmak için gösteriş yapma⁵⁷ manalarını içeren *riya* gibi kavramların hep birlikte narsizmi bütün yönleriyle tanımladığı söylenebilir.

Din, “Allâh, Âdemi, Nûh’u, İbrahim ailesi ve İmran ailesini insanlara üstün kıldı.”⁵⁸, “Bak, onların bazısını diğerlerine nasıl üstün kıldık”⁵⁹, “Bir kısmınızı diğerleri üzerine üstün kıldık.”⁶⁰ ve “Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz.”⁶¹ âyetlerinde görüldüğü üzere, insanlardan bir kısmının diğerlerine göre üstün olduğuna dikkat çeker. Aynı şekilde Kur’ân, insanların akıl, sıhhat, ilim, fiziksel güç, soy, servet, ibadet, konuşma kabiliyeti gibi bir kısım özelliklerden dolayı kendilerini üstün gördüklerini belirtir.⁶² Bununla birlikte alçak gönüllü olmayı teşvik eden İslâm, bu tür üstünlüklerin bireyde yerleşerek bir problem haline gelmemesi için bireylerin hatalı inançlarını, olumsuz düşüncelerini fark etmesini sağlamaya ve bu düşünceleri gerçekçi olanlarla değiştirmeye çalışır.⁶³ Yani din, narsistik davranışları bir problem olarak görür ve bunlara çözüm yolları sunar.

Nitekim bir dini veya inancı kabul etmek narsizmi engelleyen yollardan birisidir. Kur’ân, Allâh’ı; gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki varlıkları yaratan⁶⁴, gökten yere kadar her işi düzenleyip yöneten⁶⁵, O’nun bilgi ve izni olmadan canlı ya da cansız hiçbir şeyin olamayacağı birisi olarak tanıtır.⁶⁶ İslâm, insanlardan bütün kâinatın tek sahibi önünde boyun eğmelerini, her türlü kibir, gurur ve kendini beğenmekten vazgeçip Allâh’ın iradesine teslim olmalarını ister. Dolayısıyla dini (İslâm) kabul eden kişi, bencilliğinden, sadece kendi gücüne güvenmekten vazgeçip alçak gönüllü bir kul olarak Allâh’ın huzurunda durmayı kabullenmiş olur.⁶⁷ Fromm’a göre Allâh’ın varlığını kabul etmek hiç kimsenin Allâh olamayacağını, her şeyi yapıp her şeyi bilemeyeceğini kabul etmek demektir ki; bununla insanın yaratılan bir kul olduğu hatırlatılmış ve insanın narsizme kapılarak kendini yüceltmesine bir sınır getirilmiş olur.⁶⁸

Kur’ân’ın narsistik düşüncelerle başa çıkmada ortaya koyduğu çarelerden bir diğeri, insanın kendini farklı ve üstün görmesinin ne kadar yanlış olduğunu göstermek için kendi yaratılışını düşünmesine davet etmektir. Kur’ân, ilk insanın topraktan⁶⁹, insanoğlunun ise, bir damla sudan yaratıldığından bahisle insanın yaratılışı ve hayat merhalelerine dikkat çekerek,

⁵¹ İsmail H. Bursevî (2011). *Kitâbu'l-Furûq, Kelimeler Arasındaki Farklar*, çev.:Ömer Aydın, İstanbul:İşâret Yayınları, s. 339;Mecduddin Muhammed b. Ya’kûb Feyrûzâbâdi (2005). *El-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü’r-Risâle, s. 1245.

⁵² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (1999). *Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî*, Beyrut, C. 9, s. 51-52.

⁵³ Zübeydî, Muhammed Murteza Hüseyini (2001). *Tâcu'l-Arûs*, Tahkik: Abdülhakim Azebâvî, Kuveyt::Müessesetü Kuveyt lî't- Tekaddumi'l-İlmî, C. 3, s. 317-320.

⁵⁴ Zübeydî, *Tâcu'l-Arûs*, C. 14, s. 5-9.

⁵⁵ İbn Manzûr (1999). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, C. 12, s. 13-15;Mustafa Çağrırcı (2002). “Kibir”, *DîA*, Ankara, C. 25, s. 562.

⁵⁶ Zübeydî, *Tâcu'l-Arûs*, C. 39, s. 186-189;İsfahani, *Müfredât*, s. 1103;İbrâhim, *Mu'cemu Mustalâhâti'l- İslâmiyye fi Misbâhi'l-Munîr*, s. 173.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, s. 88-89.

⁵⁸ Kur’ân, Âl-i İmran, 3/33.

⁵⁹ Kur’ân, İsrâ, 17/21.

⁶⁰ Kur’ân, Zuhrûf, 43/32.

⁶¹ Kur’ân, Yûsuf, 12/76.

⁶² İnsanları bireysel narsizme yönelten özelliklerle ilgili bkz.: Kur’ân, Kasas, 28/58, 76-78;Sebe’, 34/35;Kehf, 18/34, 32-43; Fussilet, 41/15;Bakara, 2/13, 264;Mâûn, 107/4-6;Mümin, 40/83.

⁶³ Bilişsel terapi; insanın olumsuz düşüncelerini fark etmesi sağlanarak bu düşünceleri alternatif, daha gerçekçi olanlarla değiştirilmesi etkinliğidir. Senar Batur&Hadiye K.Demir (2009). “Depresyonun Tedavisi: Bilişsel-Davranışçı Yaklaşım”, *Bilişsel-Davranışçı Terapiler*, ed.: Işık Savaşır vd., Ankara:Türk Psikologlar Derneği Yayınları, s. 37.

⁶⁴ Kur’ân, Enam, 6/1;Secde, 32/4-5;Mü’minûn, 23/18.

⁶⁵ Kur’ân, Secde, 32/4-5.

⁶⁶ Kur’ân, Fussilet, 41/47.

⁶⁷ Izutsu, *Kur’ân’da Allâh ve İnsan*, ss. 235-236.

⁶⁸ Fromm, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, s. 73;Izutsu, *Kur’ân’da Allâh ve İnsan*, s. 146.

⁶⁹ Kur’ân, Mü’minûn, 23/12;Rahmân, 55/14;Rûm, 30/20.

insanları neden ve nasıl yaratıldıklarını düşünmeye davet eder.⁷⁰ Aynı şekilde Hz. Peygamber, “Hepiniz Âdem’den, Âdem ise topraktan yaratılmıştır.”⁷¹ ve “Arabın Aceme, Acemin Araba üstünlüğü yoktur, üstünlük takvadadır.” hadisleri ile insanların yaratılış bakımından eşit olduğunu vurgular.⁷² Gerek Kur’ân gerekse Hz. Peygamber insanlarda olabilecek soy, kan ya da ırkın asıllığı gibi gerek biyolojik gerekse psikolojik üstünlük düşüncelerinin anlamsızlığına temas eder.

Dünyanın maddî ve manevî açıdan bir imtihan unsuru olduğunu düşünme dinin sunduğu bir diğer çaredir. Din, insana Allâh tarafından verilen maddî ve manevî imkânların bir imtihan vesilesi olduğunu, Allâh’ın bunları verdiği gibi geri alabileceğini de bildirerek bunların geçici olduğunu insana hatırlatır.⁷³ Bunun yanında insanın kendine verilen bu imkânlarla imtihana tabi tutulacağını⁷⁴, yaptığı her şeyin hesabının en ince ayrıntısına kadar sorulacağını, bunun neticesinde ceza veya mükâfat alacağını ifade eder. Bilindiği üzere ceza tehdidi ve cezalandırmadaki kararlılık ile güvenilirlik, kötü davranışları asgariye indirmek için etkili bir yoldur.⁷⁵ Bu şekilde din, inanan insanın nefsinin istek ve arzularına engel olmasına, bu sayede narsist düşünce ve davranışlardan uzaklaşmasına vesile olabilir.

Dinin narsizmi engellemede kullandığı yöntemlerden birisi de, inananları ısrarla uyardığı, bu tür olumsuz davranışların sonuçlarına, kâr ve zararlarına dikkat çektiği pragmatik çürütme metodudur.⁷⁶ Kur’ân, narsist tavırları neticesinde Şeytan’ın Allâh’ın huzurundan kovuluşunu örnek verir ve pek çok yerde Şeytan’dan ve ona benzemekten sakınılmasını emreder.⁷⁷ Aynı şekilde tarihsel süreçte narsizmin göstergeleri olan teşhircilik, hak iddia etme ve tümgüçlülük (her şeye gücünün yeteceği) yanılısamalarına kapılıp kendini ilahlık seviyesine çıkaran Nemrut, Firavun ve Karun gibi tarihi şahsiyetlerden ve onların kötü sonlarından bahsederek⁷⁸ inananları bu tür davranışlardan uzak tutmaya çalışır.

Allâh’ın sevgisini kaybetmeme düşüncesi duygusal açıdan bir diğer çaredir. Kur’ân, narsist duygu ve davranışların beğenilmediğini, hoş görülmediğini ve bu davranışların Allâh’ın sevgisini kaybetmeye sebep olduğunu belirtmekte⁷⁹, kendini beğenmeyi ve kibri cehenneme uygun bir sıfat olarak nitelendirmektedir.⁸⁰ Kur’ân, bir taraftan üstünlük duygusuyla hareket edenleri⁸¹, kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri Allâh’ın asla sevmediğini belirtirken⁸², diğer taraftan alçakgönüllü olmayı, tevazu göstermeyi, başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan uzak durmayı emretmektedir.⁸³ Kur’ân’ın bu tutumu narsizmi azaltıcı, önleyici ahlâkî bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Twenge ve Campbell’in narsizmin tedavisinde çözüm olarak önerdiği narsistin davranışlarını olumlu yönde değiştirme potansiyeline sahip olduğunu belirttiği erdem, şefkat ve inceliği teşvik etme durumunun din (İslâm) tarafından birebir uygulandığını göstermektedir.⁸⁴

⁷⁰ Kur’ân, Furkân, 25/54; Mü’minûn, 23/12-16; Hacc, 22/5; Nahl, 16/4; Secde, 32/8; Târik, 86/5-6; Abese, 80/18-19; En’am, 6/98; Nisâ, 4/1; Hucurât, 49/13; Yâsîn, 36/77.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/410, 412.

⁷² Kur’ân, Meâric, 70/39.

⁷³ Kur’ân, Âl-i İmran, 3/26; Ayrıntılar için bkz.: Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. 4, s. 20.

⁷⁴ Kur’ân, Mülk, 67/ 2; Bakara, 2/ 155; Âl-i İmran, 3/186; Enbiyâ, 21/35.

⁷⁵ Twenge&Campbell, *Narsisizm İleti*, s. 291.

⁷⁶ Pragmatik metod: Kişinin inancına karşı çıkmak yerine inanç sisteminin pratik değer ve sonuçlarını, bu inancı sürdürmenin yarar ve zararlarını gösterme metodudur. M Hakan Türkçapar (2012). *Bilişsel Terapi*, Ankara: HYB Yayıncılık, s. 341.

⁷⁷ Kur’ân, Sâd, 38/74-78; A’râf, 7/13-18; İsrâ, 17/27.

⁷⁸ Kur’ân, A’râf, 7/103, 136, 175-176; Kasas, 28/58, 81, 82; Fussilet, 41/16; Bakara, 2/258; 10/89; 25/35; 26/66; 73/16

⁷⁹ “Allâh kibirlenenleri ve böbürleneni hiç sevmez.”, Kur’ân, Nisâ, 4/36; 16/23; Hadid, 7/23; 28/76; Nahl, 23; “Kibirli davranarak insanlardan yüzünü dönme, yerde çalılı yürüme! Çünkü Allah kibirle kasılan, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez.”, Kur’ân, Lokman, 31/18-19; “Yeryüzünde kibirli kibirli (şımarıklık taslayarak) yürüme! ...Böylesi davranışların hepsi kötü olup, Rabbinin nazarında hoş görülme şeyeyledir.”, Kur’ân, İsrâ, 17/37-38.

⁸⁰ Kur’ân, Mü’min, 40/76; Zümer, 39/60.

⁸¹ Kur’ân, İsrâ, 17/37-38; Kur’ân, Nisâ, 36/16; 23; Hadid, 57/23; 28/76; Nahl, 23; Kasas, 28/76.

⁸² Kur’ân, Lokman, 31/18-19.

⁸³ Kur’ân, Şuarâ, 26/215; Fetih, 48/29; Mâide, 5/54; “Kibirli davranarak insanlardan yüzünü dönme, yerde çalılı yürüme! Yürürken ölçülü mutedil yürü, konuşurken de sesini ayarla, bağıarak konuşma.”, Kur’ân, Lokman, 31/18-19.

⁸⁴ Twenge&Campbell, *Narsisizm İleti*, s. 289, 313.

Narsizmi engelleyici diğer bir faktör ibadetlerdir. Çünkü ibadetler, insanlardaki üstünlük duygusunu/kibri yok edip istiğna duygularını asgari düzeye indirilmesine katkı sağlar.⁸⁵ Mesela namazla, kişi Allâh huzurunda benliğinin yok oluşunu, O'na boyun eğişini gösterir. Aynı zamanda namaz, kişinin herkesi eşit görmesini sağlar ve onda kendini beğenmişlik, kibir ve enaniyet duygularının oluşmasına engel olur.⁸⁶ Aynı şekilde zekât ve sadaka; insanı kendini üstün görme, bencillik, mala ve paraya olan bağlılık gibi hoş görülme ve olumsuz sonuçlar doğuran duygu, düşünce ve tavırlardan arındıran, bunların yerine ise, cömertlik, fedakârlık, başkalarını düşünme gibi ahlâkî özellikleri geliştiren bir ibadettir.⁸⁷ Hac ve Umre (ihram) ise, her türlü dünyevi makam, mertebe, şehvet ve arzulardan sıyrılarak gerçek insanlığa dönüşünün ifadesidir.

İslâm'ın ortaya koyduğu kardeşlik hukuku narsizmi engelleyici bir diğer faktördür. Kur'ân'ın, bütün müminlerin dost ve kardeş olduğunu belirtmesi, bunun gereği olarak da her türlü güzel işte birbirlerini desteklemeye ve birlikte hareket etmeye teşvik etmesi; olumsuz işlerde ise, birbirlerini uyarmaları, destek olmamaları gerektiğini belirtmesi⁸⁸ bu tür davranışların engellenmesinde etkili olabilir. Bununla birlikte eleştiri kabul etmeyen, ikaz edilmekten hoşnut olmayan insanların olduğu da bir gerçektir. Özellikle günümüzde farklı sosyal, siyasal ve kültürel ortamlardan beslenen Müslümanların içselleştirdikleri kendi hayat anlayışlarında kardeşlik hukukunun gereklerini ne kadar gerçekleştirebildiklerinin tespiti ayrı bir sorundur. Nitekim Twenge ve Campbell, İslâm'ın inananlardan beklediği bu tutumun benzerini, toplumsal açıdan uygun olmayan, özellikle kötü davranışların ödüllendirilmemesi ve engellenmesini narsizmin tedavisinde bir çözüm olarak önermektedir.⁸⁹

İnsanın görünür olma, sürekli ilgi çekme isteği (teşhircilik), din tarafından hoş karşılanmamaktadır. İslam, gerek ibadet, gerek infak gerekse insanın en değerli varlığı olan canını feda ettiği şehitlik vb. mevzularda bile gösterişe olumlu bakmadığı gibi; bu durumun insana bir şey kazandırmadığını belirtmekte ve böyle davranışları uhrevi cezayla tehdit etmektedir.⁹⁰ Gerek Kur'ân gerekse Hz. Peygamber, ilgi çekmede kullanılan yöntemlerin en yaygın olanlarından birisi olan giyim kuşamla ilgili olarak, müminlerin iyi ve güzel giyinmeleri gerektiğini belirtmekte⁹¹ ancak giyinmenin amacının başkalarına üstünlük taslama, onları küçük görme⁹² ya da başkalarının ilgisini çekme olmaması gerektiği hususunda müminleri uyarmaktadır.⁹³

III. Araştırmanın Problemi

İlahiyat Fakülteleri tarafından yetiştirilen ve toplumun da rol model olarak kabul ettiği yüksek din eğitimi alan öğrencilerin narsizm düzeyini ortaya çıkarmak ve bunların yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum ve benzeri birtakım değişkenlere göre farklılaşarak farklılaşmadığını tespit etmek araştırmamızın temel problemidir. Araştırma, yüksek din eğitimi gören öğrencilerin narsizm düzeylerini incelemesi bakımından önemli görülmektedir.

IV. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmamızda şu hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır.

1) Yaşları büyük olan öğrencilerin narsizm düzeyleri yaşları küçük olan öğrencilerin narsizm düzeyine göre daha düşüktür.

⁸⁵ Hüseyin Peker (2000). *Din Psikolojisi*, Samsun: Aksiseda Matbaası, s. 116-118.

⁸⁶ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 116-118.

⁸⁷ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 117; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 244-249; Hüseyin Certel (1997). "Psiko-Sosyal Açısından Zekât", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, s. 347-359.

⁸⁸ Kur'ân, Tevbe, 9/71, 119; Hucurât, 49/9-11, 13; Mâide, 5/2, 55; Benzeri ayetler için bkz.: Âl-i İmrân, 3/103, 104, 113-114; Lokman, 31/17; Şûrâ, 2/39; Hac, 22/41, 77; Bakara, 2/43, 249; Fetih, 48/29; 3/43.

⁸⁹ Twenge & Campbell, *Narsisizm İletisi*, s. 289, 313.

⁹⁰ Kur'ân, Maûn, 4

⁹¹ "Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin...", Kur'ân, A'râf, 7/31; Müslim, İmân, 147.

⁹² Tirmizi, Birr, 60, 2067; Müslim, İmân, 92; "Hem vakarınızla evlerinizde durun da daha önceki cahiliye döneminde olduğu gibi süslenip dışarı çıkmayın...", Kur'ân, Ahzâb, 33/33; "...saklı zinetlerine dikkat çekmek için, ayaklarını da vurmasınlar.", Kur'ân, Nûr, 24/31.

⁹³ Narsizmle başa çıkmada ortaya konulan dini yöntemlerle ilgili ayrıntılı olarak bkz.: İsa Özel (2013), "Kur'ân Ekseninde Narsizm ve Din", *www.sosyalarastirmalar.com*, C. 6, S. 28, s. 248-268.

2) Erkek öğrencilerin narsizm düzeyleri kız öğrencilerin narsizm düzeylerine göre daha yüksektir.

3) İmam Hatip Lisesi mezunu olan öğrencilerin narsizm düzeyleri diğer lise mezunlarına göre daha düşüktür.

4) Ailelerin sosyoekonomik düzeyi yükseldikçe öğrencilerin narsizm düzeyleri yükselmektedir.

V. Araştırmanın Sınırlılıkları

1) Bu araştırma 2012 yılında yüksek din eğitimi alan üniversite öğrencilerini kapsamaktadır.

2) Araştırmanın bağımsız değişkeni olan ilahiyat fakültesi öğrencileri ile narsizm ilişkisi bu çalışmada kullandığımız "Narsizm Ölçeği" nin ölçtüğü tutum örnekleri ile sınırlıdır.

3) Araştırmanın sonuçları öğrencilerin doğru cevap verdikleri varsayımıyla sınırlıdır.

VI. Araştırma Metodu ve Verilerin Analizi

Araştırmamızda anket metodu kullanılmıştır. Öğrencilerin narsizm seviyelerini ölçmek üzere Raskin ve Terry tarafından geliştirilen ve Hamedoğlu tarafından Türkçe'ye uyarlanıp geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan 39 maddelik bir "Narsistik Kişilik Ölçeği" kullanılmıştır.⁹⁴

Kişisel Bilgi Toplama Formu ve Narsistik Kişilik Ölçeği'ni içeren anketler 2012 yılı Mayıs ayı içerisinde yaklaşık 250 öğrenciye tesadüfi örnekleme yöntemi ile uygulanmıştır. Uygulanan anket formlarından geriye gelen ve eksiksiz olarak doldurulan (Erkek=79, Kadın=92) toplam 173 anket araştırmaya dâhil edilmiştir. Öğrencilerin narsizm ölçeğinden aldıkları puanlar toplanmış ve uygulanan her bir anketten elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Kişisel Bilgi Toplama Formu ve Narsizm Ölçeği'nden elde edilen verilerin analizi SPSS 15.0 istatistik (Statistical Package For Social Sciences) paket programı ile yapılmıştır.

Bilgilerin analizi ve hipotezlerin test edilmesinde tek yönlü varyans analizi (ONE-WAY- ANOVA), t-testi ve Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda puan ortalamaları arası farkın önemli bulunduğu durumlarda, hangi gruplar arasında farkın önemli olduğuna LSD testi ve Mann Whitney U testi ile bakılmıştır. Test sonuçlarındaki anlamlılık düzeyi (en çok hata payı) 0.05 olarak alınmıştır. Anket uyguladığımız öğrencilerin bir kısmı bazı soruları boş bıraktığı için örnekleme katılan öğrencilerin narsizm düzeyleri ile ilgili toplam sayılar değişkenlik arz etmektedir.

BULGULAR VE YORUMLAR

1. Yaşa Göre Öğrencilerin Narsizm Düzeyleri

Tablo 1: Yaşa Göre Öğrencilerin Narsizm Düzeylerinin İstatistiksel Analizi

Yaş	N	%	Sıra Ort.	X ²	p
18	2	1.2	14.25	22.016	.005 p<0.05 Önemli
19	10	5.8	113.55		
20	35	20.3	97.99		
21	45	26.2	95.86		
22	44	25.6	61.58		
23	16	9.3	92.38		
24	3	1.7	88.00		
25	12	7.0	91.75		
26+	5	2.9	83.70		
Toplam	172	100.0			

Not: Bir grup içindeki kişi sayısı 7'nin altında olduğu için Parametrik Olmayan (Non-Parametric) test yapılmıştır.⁹⁵

⁹⁴ Mehmet Ali Hamedoğlu (2009). "Örgütsel Narsisizm Düzeyine İlişkin Yönetici ve Öğretmen Algıları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 64-66.

⁹⁵ Alloy, L. B. Y N. Tabachnik. (1984). "Assessment of Covariation by Humans and Animals: The joint influence of prior expectations and current situational information", *Psychological Review*, núm. 91, pp.112-149.

Tablo-1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunu % 26.2’lik oranla (n=45) 21 yaş grubu oluşturmaktadır. Bunu % 25.6’ile (n=44) 22 yaş grubu, % 20.3’ile (n=35) 20 yaş grubu, % 9.3’ile (n=16) 23 yaş grubu, % 7.0 ile (n=12) 25 yaş grubu, % 5.8’ile (n=10) 19 yaş grubu, % 2.9’ile (n=5) 26 ve üzeri yaş grubu, % 1.7’ile (n=3) 24 yaş grubu ve % 1.2’ile (n=2) 18 yaş grubu takip etmektedir.

Öğrencilerin yaşlarına göre narsizm düzeyi puan ortalamalarına bakıldığında, X=122.10 ortalama ile 19 yaş grubunun en yüksek puan ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. X=114.44 puan ortalaması ile 21 yaş grubu ikinci sırada, X=114.20 ile 20 yaş grubu üçüncü sırada bulunmaktadır. Bunları X=112.91 ile 25 yaş grubu, X=111.93 ile 23 yaş grubu, X=109.66 ile 24 yaş grubu, X=107.80 ile 26 ve üzeri yaş grubu, X=99.84 ile 22 yaş grubu ve X=82.50 ile de 18 yaş grubu takip etmektedir.

Yapılan Kruskal-Wallis H testi sonucunda, yaş durumlarına göre öğrencilerin narsizm düzeyi puanları arasında anlamlı bir fark görülmüştür. Narsizm düzeyi bakımından farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre; 18 yaş grubu ile 19-20 ve 21 yaş grupları arasında, 19 yaş grubu ile 22 yaş grupları arasında, 20 yaş grubu ile 22 yaş grupları arasında, 21 yaş grubu ile 22 yaş grupları arasında ve 22 yaş grubu ile 23 yaş grupları arasında olduğu görülmüştür.

Bu sonuç, “Yaşları büyük olan öğrencilerin narsizm düzeyleri yaşları küçük olan öğrencilerin narsizm düzeyine göre daha düşüktür.” şeklinde düzenlenen hipotezimizi doğrulamıştır. Elde edilen bu sonuç, yaş ile narsizm düzeyi arasında negatif korelasyon olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin yaşının artmasına karşılık düzenli bir azalmadan daha çok inişli çıkışlı bir azalmanın olduğu görülmektedir.

Böyle bir sonucun ortaya çıkmış olması, başarının bir sonucu olan özgüvenden ileri gelebilir. Ergenlikten genç yetişkinliğe geçişin olduğu bu dönemde üniversiteyi kazanmış olma başarısı özgüveni artırır ve bu takdir edilme isteğine yol açabilir.⁹⁶ Esasında üniversiteyi kazanma ve üniversitede okuma günümüz şartlarında bir başarıyı göstermekte ve takdir edilmeyi gerektirmektedir. Egonun alabildiğine şişkin, hayata dair beklentilerin yüksek olduğu bu dönemde öğrencilerde genel olarak bir kabullenilme kaygısı bulunmaz. Dolayısıyla ilk dönemlerde yüksek düzeyde narsizm görülebilir. İlerleyen zaman diliminde ise genç yetişkin, kendisi gibi pek çok kişinin olduğunu ve henüz kariyerinin başında olduğunu hissetmeye başlar. Zamanla bazı şeyleri başaramayacağını bazı şeylerin ise görüldüğü gibi olmadığını fark edip gerçeklerle yüzleşir ve beklentileri karşılanmadığından hayal kırıklığına uğrayabilir. Öğrencilerin ilk dönemlerdeki bir şeyi başardığı hissi ve kendilerinde var olan yüksek özgüven zamanla gerek eğitim gerekse arkadaş çevresince test edilir. Diğer bir ifadeyle öğrencinin bilişsel işlevlerindeki artış yanında aldıkları dini eğitim neticesinde “bunlar bende olmamalı” fikri kendini göstermiş olabilir.

Diğer yandan kendini üstün görerek başkalarına tepeden bakan narsistler, bu tür davranışları neticesinde zamanla çevrelerinden kopar ve soyutlanırlar.⁹⁷ Gerçek bir yakınlığı içeren duygusal ilişkilere giremediklerinden dolayı toplumsal ilişkileri sorunlu olur ve kısa sürer.⁹⁸ Bu durum onların sağlıklı ilişkiler kuramamasına ve bir kısır döngü şeklinde yalnızlık yaşamalarına neden olur.⁹⁹ Bireyin olumsuz tavırları sonucunda arkadaşlarıyla yaşadıkları olumsuzlukların kendisini kaygılandırması neticesinde sosyal benliğin süperego ile dengelendiği bu dönem, öğrencinin gerçekliği fark etmesine yol açmış olabilir.

Bu durum alınan din eğitiminin etkisinin ve görünürlüğünün artmasıyla da ilgili olabilir. Yaşın ilerlemesine paralel olarak eğitim süreci devam etmekte, görülen dersler ve bu derslerin niteliği artmaktadır. Üniversite bir rekabet, bilinir olma, öne geçme ve kendini ispat

⁹⁶ Adnan Kulaksızoğlu (1999). *Ergenlik Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 112.

⁹⁷ Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 70-74; Evren, *Narsisizm*, s. 60; Morelli&Couderc, *İkili İlişkilerde Duygusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, s. 122.

⁹⁸ Evren, *Narsisizm*, s. 24, 70; Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 60; Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 289.

⁹⁹ Seval İmamoğlu (2008). “Genç Yetişkinlikte Kişilerarası İlişkilerin Cinsiyet, Cinsiyet Roller ve Yalnızlık Algısı Açısından İncelenmesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, s. 239.

etme yeri olarak ön plana çıkmaktadır. Bir tarafta gençliğin getirdiği arzular diğer tarafta üniversiteli olmanın etkileri ile kuşatılan gencin, yetişkinlik döneminde aldığı din eğitiminin narsizmi dengelediği söylenebilir.

Öte yandan yaş narsizm ilişkisinde negatif yönde anlamlı bir ilişkinin olması insanların zamanla olgunlaşmaları, anlama ve idrak edebilme kabiliyetlerinin artması, kendilerini ve çevrelerini olduğu gibi kabul etmeleriyle ilgili de olabilir. Nitekim Lasch da narsizmin, ihtiyarlığa oranla gençlikte çok daha fazla görüldüğünü ve yaşlanmayla birlikte azalmaya başladığını belirtmektedir.¹⁰⁰ Aynı şekilde Delič, Novak, Kovačić&Avsec'in yaptıkları araştırmada da narsizmde yaşın belirleyici olmadığı, bununla birlikte yaşlılarda narsizmin gençlere göre daha düşük olduğu belirtilmektedir.¹⁰¹

Bizim araştırmamızdaki yaşa bağlı olarak narsizmin azalması eğitim sonrası hayat kaygılarının artmasına da bağlı olabilir. Eğitim sonrası gelen meslekî başarı yine narsizmi yükseltebilir. Nitekim Hamedoğlu, özel ve devlet liselerinde görev yapan yönetici ve öğretmenlere yönelik çalışmada yaş ile narsizm düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu, yaşın artmasına paralel narsizm düzeyinin arttığını tespit etmiştir.¹⁰² Güngör, Ekşi ve Arıcak'ın genç yetişkinler üzerinde yaptıkları çalışmada ise, yaş ile narsizm (hak iddia etme boyutu) arasında ters yönlü fakat anlamlı bir ilişki bulunmuştur.¹⁰³ Öte yandan Zondag&Uden tarafından gizli ve açık narsizm ile dua tipleri arasındaki ilişki konulu makalesinde yaş ile narsizm arasında bir ilişki bulunamamıştır.¹⁰⁴

2. Cinsiyete Göre Öğrencilerin Narsizm Düzeyleri

Tablo 2: Cinsiyete Göre Öğrencilerin Narsizm Düzeylerinin İstatistiksel Analizi

Cinsiyet	N	%	X	S	t	Sd	p	Sonuç
1. Erkek	79	46.2	106.75	20.95	-1.91	169	.05	p<0.05 Önemli
2. Kız	92	53.8	113.01	21.66				

Tablo-2'de görüldüğü üzere cinsiyetlerine göre ankete katılan öğrencilerin % 46.2'sini (n=79) erkekler, % 53.8'ini (n=92) ise kızlar oluşturmaktadır.

Cinsiyete göre kız öğrencilerin narsizm düzeyi puan ortalamalarının X=113.01, erkek öğrencilerin narsizm düzeyi puan ortalamalarına göre X=106.75 daha yüksek olduğu görülmektedir.

Cinsiyet durumuna göre, "Erkek öğrencilerin narsizm düzeyleri kız öğrencilerin narsizm düzeylerine göre daha yüksektir." şeklinde kurulan hipotez doğrulanmamıştır. Kız öğrencilerin narsizm düzeyi puan ortalamalarının erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha narsist eğilimlere sahip olduklarını göstermektedir.

Kız öğrencilerde erkeklere nazaran narsizmin biraz daha olmasında eğitimin etkisi olması mümkündür. Eğitim gerek kız gerekse erkekler için sosyal statü kazanma ve sınıf atlamada değişkenlik oluşturan bir araçtır. Aynı şekilde eğitim, olumlu benlik algısı geliştirme ve kendine güven ile kendine yetebilmeye olanak sağlama yanında diğer insanlarla olan ilişkilerinde de etkili bir değişken olarak işlev görmektedir.¹⁰⁵ Eğitim temel bir insanı hak olmasına rağmen tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de geleneksel cinsiyetçi görüş (erkekleri önde tutan geleneksel anlayış) öndedir. Özellikle kırsal alanda ailelerin kız çocuklarını

¹⁰⁰ Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 328.

¹⁰¹ Lara Delič, Petra Novak, Jan Kovačić&Andreja Avsec (2011). "Self-reported Emotional and Social Intelligence and Empathy as Distinctive Predictors of Narcissism", *Psychological Topics*, pp. 477-488.

¹⁰² Hamedoğlu, "Örgütsel Narsisizm Düzeyine İlişkin Yönetici ve Öğretmen Algıları", s. 86.

¹⁰³ İbrahim H. Güngör, Halil Ekşi&Osman T. Arıcak (2012). "Genç Yetişkinlerde Değer Tercihlerinin Narsistik Kişilik Özellikleri Yordaması", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, s. 1271-1290.

¹⁰⁴ Hessel J. Zondag&Marinus H. F. van Uden (2011). "Still Knockin' on Heaven's Door: Narcissism and Prayer", *Journal of Empirical Theology* 24, pp. 19-35.

¹⁰⁵ İmamoğlu, "Genç Yetişkinlikte Kişilerarası İlişkilerin Cinsiyet, Cinsiyet Roller ve Yalnızlık Algısı Açısından İncelenmesi", s. 246.

okutmama gibi genel isteksizliğine rağmen¹⁰⁶ -günümüzde bu durum oldukça azalmıştır- kız çocuklarının üniversite seviyesinde eğitim alma hakkını elde etmesi, narsizmi artıran etmenlerden birisi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu durum ailelerin kız çocuklarını yetiştirme tarzından da kaynaklanmış olabilir. Erkeğe muhtaç olma, el eline bakma, ben okumadım bari sen oku, benim çektiğim zorlukları sen çekme, başarılı ol, kendi ayaklarının üstünde dur anlayışı verilmiş olabilir. Bu durum rol modellerin sosyal etkilerinin bir yansıması sayılabilir.

Kız öğrencilerin narsizm düzeyinin yüksek olması bayanların genel cinsiyet özelliği olan "beğenilme kaygısından" kaynaklanmış da olabilir. Bilindiği üzere giyim kuşam ve kıyafetler bireylerin ekonomik ve toplumsal konumlarıyla ilgili bilgiler sunmaktadır. Aynı şekilde giyim kuşam insanların kendilerini ifade etme biçimlerinden birisi olup örtünme yanında bireylerin estetik anlayışlarını da göstermektedir. Kadınların televizyon programlarında kendilerine yönelik sunulan ve ısrarla vurgulanan ideal beden yapılarından etkilenmemeleri mümkün gözükmemektedir. Nitekim Dinç, ergenler üzerinde yaptığı araştırmada kadınlarda popüler olmak için uygun vücut ölçülerine sahip olmak, bedenine özen göstermek, marka ve güzel giyinmek gibi özelliklerin ilk sırada geldiği; erkeklerde ise bedenden daha çok dürüst, çalışkan ve güvenilir olmanın önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹⁰⁷ Dinç çalışmasında, beden görünümü ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğu, kız öğrencilerin beden genel görünümünden sağladıkları doyumun erkeklere göre daha olumsuz olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁸ Şahinoğlu da kadınların erkeklere göre kendilerini moda ile daha ilgili gördüklerini ve modada öncü ve ilk uyum gösterenlerin çoğunluğunun 19-29 yaş grubu genç ve genç yetişkinlerden oluştuğunu belirtmektedir.¹⁰⁹ Modanın ve beğenilme kaygısının kız öğrencileri etkilememesi mümkün görülmemektedir.

Diğer taraftan ailenin tek çocuğu olmasının veya ailenin çocuğun tüm ihtiyaçlarını karşılamasının narsizm düzeyini artırması ihtimal dâhilindedir. Bilindiği üzere narsizmin gelişmesinin nedenlerinden birisi ailenin çocuk yetiştirme tarzıdır.¹¹⁰ Ailenin çocuğa sınır koymaması ve onun bütün ihtiyaçlarının sınırsız şekilde karşılanması narsizm düzeyini artırmış olabilir.

Öte yandan bu durum uzun süre ezilmişliğin, toplumda itilme ve dışlanmanın neticesinde bastırılmış toplumsal refleksin bir yansıması olarak da oluşmuş olabilir. Giyim kuşam (tesettür-kapalı olma), toplumun bir kesimi tarafından geri kalmışlığın bir yansıması, gericiliğin bir unsuru olarak kabul edilmiş¹¹¹ ve bu şekilde giyinenler görünümünden dolayı aşağılanmış ve hor görülmüşlerdir.¹¹² Bütün bunların neticesinde tesettürün, geri kalmışlığın -gericiliğin bir unsuru olmadığı, esas önemli olanın beynin içi olduğunu, çalışma ve okuma ile gösterilmek istenmiş olabilir. Hemcinsleriyle rekabet duygusunun öğrencilere zamanla bir kısım narsistik değerler kazandırmış olması mümkündür.

Aynı şekilde bunun kız öğrencilerin zayıflıklarını kendilerini güçlü göstererek gizlemek istemesinin bir sonucu da olabilir. Bilindiği üzere narsistler kendilerini güçlü göstermek isterler.¹¹³ Erözkan'ın yaptığı araştırmada bayanların sosyal ilişkilerinde karşılarındaki

¹⁰⁶ Aşkın Asan, Mustafa Can&Aygül Fazlıoğlu, "Kırsal Alanda Yoksulluğun Gerçek Yüzü: Kadınlar", *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*, s. 6.

<http://sgb.aile.gov.tr/upload/sgb.aile.gov.tr/mce/2012/aramisprojeleri/kirsalalankadinlari1.pdf> 03.09.2013.

¹⁰⁷ Berrin Dinç (2010). "Ergenlik Döneminde Beden İmgesinin Gelişimi Üzerine Aile-Akran ve Televizyonun Etkilerinin İncelenmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, s. 127-131.

¹⁰⁸ Dinç, a.g.t., s. 134.

¹⁰⁹ D. Zeynep Bayazıt Şahinoğlu (2009). "Postmodern Tüketim ve Moda Satın Alma Davranışı: Türk Moda Tüketicilerine Yönelik Bir Araştırma", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 125, 145.

¹¹⁰ Twenge&Campbell, *Narsisizm İleti*, s. 400-402.

¹¹¹ Nazife Şişman (2001). "Türkiye'de 'Çağdaş' Kadınların 'İslamcı' Kadın Algısı İçinde Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü", İstanbul: Pınar Yayınları, ss. 124-126; Aynur İlyasoğlu (1994). *Örtülü Kimlik*. İstanbul: Metis Yayınları, s. 45.

¹¹² Ozlem Sandikci ve Guliz Ger (2001), "Fundamental Fashions: the Cultural Politics of the Turban and the Levi's", in *NA- Advances in Consumer Research*, Vol. 28, pp. 146-150.

¹¹³ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 284; Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 199-200; Evren, *Narsisizm*, s. 7-8; Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 27.

bireylerden kabul beklentisinin yüksek olduğu ve onların eleştirilme kaygısının erkeklerden daha fazla olduğu belirtilmektedir.¹¹⁴ Bayanların sosyal ilişkilerinde kabullenilme beklentisi ve eleştirilme kaygısının kendilerini sürekli güçlü göstermeye yönelttiği ve bu durumun da narsizmi tetiklediği söylenebilir.

Cinsiyet-narsizm ilişkisine yönelik yapılan çalışmalar farklılıklar arz etmektedir. Ekşi'nin çalışmasında hak iddia etme ve üstünlük alt boyutlarında erkekler lehine, sömürücülük boyutunda ise kızlar lehine olmak üzere narsistik kişilik özelliklerinde cinsiyete göre farklılık tespit edilmiştir.¹¹⁵ Hamedoğlu tarafından yapılan çalışmada ise, cinsiyet açısından narsizm düzeylerinde anlamlı bir fark olduğu, erkeklerin narsizm düzeyinin kadınlara göre daha yüksek olduğu belirtilmektedir.¹¹⁶ Watson, Jones & Morris¹¹⁷ ile You, Leung, Lai & Fu tarafından yapılan çalışmalarda da narsizmin kadınlara oranla erkeklerde daha güçlü olduğu görülmektedir.¹¹⁸ Öte yandan Zondag & Uden'in çalışmasında ise cinsiyet ve narsizm arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır.¹¹⁹ Holtzman, Vazire & Mehl tarafından yapılan araştırmada da kadınlarla erkekler arasında anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı görülmüştür.¹²⁰

3. Mezun Olunan Liselere Göre Öğrencilerin Narsizm Düzeyleri

Tablo 3: Mezun Oldukları Liselere Göre Öğrencilerin Narsizm Düzeylerinin İstatistiksel Analizi

Mezun Olunan Okul	N	%	Sıra Ort.	X ²	p
1. Düz Lise	20	11.6	86.93	.317	.957 p>0.05 Önemsiz
2. İmam Hatip Lisesi	146	84.4	87.28		
3. Anadolu Lisesi	3	1.7	71.00		
4. Meslek Lisesi	4	2.3	89.00		
Toplam	173	100.0			

Not: Bir grup içindeki kişi sayısı 7'nin altında olduğu için Parametrik Olmayan (Non- Parametric) test yapılmıştır.¹²¹

Tablo-3'de mezun oldukları liselere göre araştırmaya katılan öğrencilerin % 84.4'ünün (n=146) imam hatip lisesi, % 11.6'sının (n=20) düz lise, % 2.3'ünün (n=4) meslek lisesi ve % 1.7'sinin (n=3) ise anadolu lisesi mezunu olduğu görülmektedir.

Mezun oldukları liselere göre deneklerin narsizm düzeyine bakıldığında düz lise (X=110.65), imam hatip lisesi (X=110.01), anadolu lisesi (X=104.00) ve meslek lisesi (X=111.75) çıkışlı oldukları görülmektedir.

Yapılan Kruskal-Wallis H testi sonucunda, mezun oldukları liselere göre öğrencilerin narsizm düzeyi puanları arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Mezun oldukları liselere göre, "İmam hatip lisesi mezunu olan öğrencilerin narsizm düzeyleri diğer lise mezunlarına göre daha düşüktür." şeklinde düzenlenen hipotez doğrulanmamıştır. Bu sonuç, mezun olunan okul ile narsizm arasında bir ilişki olmadığını göstermektedir.

¹¹⁴ Atılğan Erözkan, "Üniversite Öğrencilerinin Reddedilme Duyarlılıkları ile Sosyal Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi", *sosyal bilimler Selçuk.edu.tr*

¹¹⁵ Füsün Ekşi (2012). "Narsistik Kişilik Özelliklerinin internet Bağımlılığı ve Siber Zorbalığı Yordama Düzeyinin Yol Analizi ile incelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, s. 1683-1706.

¹¹⁶ Hamedoğlu, *a.g.t.*, s. 89-90.

¹¹⁷ P. J. Watson, Nathaniel D. Jones & Ronald J. Morris (2004) "Religious Orientation and Attitudes Toward Money: Relationships With Narcissism and The Influence of Gender", *Mental Health, Religion & Culture*, 7:4, pp. 277-288.

¹¹⁸ Jianing You, Freedom Leung, Katty Kit Yee Lai & Kei Fu (2013). "Factor Structure and Psychometric Properties of the Pathological Narcissism Inventory Among Chinese University Students", *Journal of Personality Assessment*, pp. 309-318.

¹¹⁹ Zondag & Uden, "Still Knockin' on Heaven's Door: Narcissism and Prayer", pp. 19-35.

¹²⁰ Nicholas S. Holtzman, Simine Vazire & Matthias R. Mehl (2010). "Sounds like a narcissist: Behavioral manifestations of narcissism in everyday life", *Journal of Research in Personality*, pp. 478-484.

¹²¹ Alloy, L. B. Y N. Tabachnik. (1984). "Assessment of Covariation by Humans and Animals: The joint influence of prior expectations and current situational information", *Psychological Review*, num. 91, pp. 112-149.

Çalışmamızdan önce dinin narsizmi engelleyici bir faktör olacağı ve imam hatip'te alınan din eğitiminin narsizmi azaltacağı düşünülmüş ancak bu düşüncenin pratiğe yansımadağı görülmüştür. İmam hatip liseleri genel olarak muhafazakâr ailelerin çocuklarını gönderdiği ve buralarda okuyan öğrencilerin dinî tutumlarının daha olumlu olması beklenen okullardır. Ancak elde edilen verilere bakıldığında imam hatipten gelen öğrencilerin narsizm puanlarının yüksek oluşu ya da din eğitim ve öğretiminin bireylerdeki narsist değerleri pek engelle(ye)mediğini ya da din eğitimi ve öğretiminde bir metod eksikliğini göstermektedir. Aynı şekilde bu durum dini bilgi ile dindarlığın farkını da bize göstermektedir. Nitekim Kartopu'nun üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada dini bilgi ile dindarlığın farklı olduğu, dini bilgi düzeyini yeterli görenlerin en yüksek narsizm puanına, dindar olanların ise en düşük narsizm ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Fakültelere göre ayırım yapılmamakla birlikte dini bilgi seviyesinin yüksek olmasının narsistik tutumlara etkisinin olmadığını göstermesi açısından bu çalışma önem arz etmektedir.¹²² Bu durum davranışa dönüşmeyen bilginin çok önemli olmadığını göstermektedir. Bu da narsizm açısından imam hatip müfredatının bir kez daha gözden geçirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bilinen şekliyle imam hatip liseleri bireye dine sahip çıkacak dindar gençlerin bu okullardan yetişeceği şeklinde bir misyon ya da başka bir ifadeyle "imam hatipli olma ruhu" yüklediği varsayılır ve öğrenci ilahiyata diğer liselerden gelen öğrencilerden farklı, idealist dindar bir genç olduğunu düşünerek gelir. Bu ruh ve imam hatip lisesinin eğitim avantajları (İlahiyat fakültesinde verilecek eğitimin temelini aldıklarına sahip oldukları inanç) imam hatipten gelen öğrencilerin narsizm düzeyini artırmış olabilir.

Ülkemizde gençler yükseköğretime başlarken ilgi alanlarına göre değil, yaşamlarını güven altına almaya yönelik seçim yapmaktadırlar. Bu durum üniversite mezunu olabilmek, bir başka ifadeyle "açıkta kalmamak" için gencin belki de hiç ilgi duymadığı bir bölümde okumasına yol açabilmekte ve bunda bazen arkadaş çevresinin bazen de ailenin etkisi fazla olabilmektedir. Üniversite tercihinde olduğu gibi öğrencinin ilahiyatı seçiminde kendi istek ve sevgisi değil de, ailenin isteği ile gelmiş olmasının bir kısım değerleri kabulünde etkisinin nispeten düşük olması sonucunu doğurmuş olabilir.

Öte yandan diğer liselerin narsizm puanlarının düşük olmasının aileden kaynaklanmış olması da mümkündür. Çocuklarının ilahiyat fakültesini seçmelerine rıza göstermeleri ve burada okutmaları ailede az çok dinî bir kültürün etkisini gösterdiği gibi ailenin çocuğun tercihinde saygısını da göstermesi mümkündür. Ayrıca akran etkisi de bir faktör olarak söylenebilir. Ergenlerin genel olarak arkadaşlarının görüşlerinden olumlu-olumsuz etkilendikleri bilinmektedir.¹²³ Bu durum akran mesajlarının etkisini göstermektedir. Öğrencilerin birlikte öğrenim gördükleri okulun dini eğitim vermesi dikkate alındığında, uygun görülmeyen tavırların akranlar tarafından olumsuzlanması, onaylanmaması kişilerin tavırlarını değiştirmede etkili olmuş olabilir.

Bunun yanında verilen ilahiyat eğitimine diğer liselerden gelen öğrencilerin müspet tepki vermeleri narsizmi azaltan nedenlerden bir diğeri olarak değerlendirilebilir. Belli bir süreç içerisinde verilen eğitimin diğer liselerden gelenlerde daha etkili olduğu ve onların buna müspet tepki verdiği söylenebilir. Ancak alınan bu eğitimin niçin imam hatiplerde de etkili olmadığı sorusu akla gelebilir. Daha önce belirtildiği üzere imam hatipten gelen öğrenciler imam hatipte aldıkları eğitimin bir sonucu olarak biz zaten bunları biliyoruz düşüncesine kapılmış ve ilahiyatlarda verilen eğitime müspet tepki vermemiş olabilirler.

Bilindiği üzere sürekli bir şekilde alınan eğitim dini bilgiyi artırmakta, bu da hayata etki edebilmektedir. Bilindiği üzere İslâm ahlâk esasları narsizmin değerlerini hoş görmediği, yok saydığı gibi ilahiyatlarda alınan Tefsir, Hadis, Tasavvuf, İslâm Ahlâkı vb. dersler, narsizmi dengeleyici fonksiyon görevi eda eder. Aynı şekilde şükür ve teşekkür etmenin, dua ve namazı emretme gibi dinin sürekli alçakgönüllülüğü teşvik eden ve üstünlük gösterilmesini yasaklayan emirlerinin etkili olduğu da bir gerçektir.

¹²² Saffet Kartopu (2013). "Narsizmin Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, s. 625-649.

¹²³ Dinç, "Ergenlik Döneminde Beden İmgesinin Gelişimi Üzerine Aile-Akran ve Televizyonun Etkilerinin İncelenmesi", s. 126.

4. Ailelerinin Sosyo Ekonomik Durumuna Göre Öğrencilerin Narsizm Düzeyleri

Tablo 4: Ailelerinin Sosyo Ekonomik Durumuna Göre Öğrencilerin Narsizm Düzeylerinin İstatistiksel Analizi

Sosyo Ekonomik Durum	N	%	X	S	Sonuç
1. Ortanın üstü	20	35.4	118.95	18.21	F=2.22 S.d=3/169 p=.087 p>0.05 Önemsiz
2. Orta	124	14.8	110.20	21.56	
3. Ortanın altı	22	34.4	103.13	18.40	
4. Fakir	7	15.3	102.85	29.62	
Toplam	173	100.0	110.02	21.41	

Tablo-4'e göre araştırmaya katılan deneklerin % 35.4'ü (n=20) kendilerini sosyo ekonomik açıdan ortanın üstü, % 14.8'i (n=124) orta, % 34.4'ü (n=22) ortanın altı ve % 15.3'ü ise (n=7) fakir olarak belirtmişlerdir.

Sosyo ekonomik duruma göre deneklerin narsizm düzeyi puan ortalamalarına bakıldığında sosyo ekonomik durumunu ortanın üstü olarak belirtenlerin X=118.95 en yüksek narsizm puanına sahip oldukları görülmektedir. Onları X=110.20 ile sosyo ekonomik açıdan orta düzeyde görenler, X=103.13 ile de ortanın altı olarak belirtenler takip etmektedir. En düşük narsizm puanını X=102.85 ile sosyo ekonomik durumunu fakir olarak belirtenlerin aldığı görülmektedir.

Sosyo ekonomik seviyeye göre öğrencilerin narsizm düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığını saptamaya yönelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel düzeyde önemli olmadığı görülmüştür.

Ailelerin sosyo ekonomik durumunu ortaya koyan bulgulara göre, "Ailelerin sosyo ekonomik düzeyi yükseldikçe öğrencilerin narsizm düzeyleri yükselmektedir." şeklinde kurulan hipotez doğrulanmamıştır. Elde edilen bu sonuç, narsizm ile sosyo ekonomik durum arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Öğrencilerin narsizm düzeyi puan değerlerine bakıldığında, ailenin sosyo ekonomik durumunun fakirlikten ortanın üstü seviyesine doğru artmasına paralel öğrencilerin narsizm düzeyinin anlamlı olarak yükselmesine karşılık aralarında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Lasch ve Twenge&Campbell'inde belirttiği gibi ekonomik imkânları iyi olanların narsizm düzeylerinin güçlü olduğu konusundaki görüş, bu araştırma sonuçlarıyla -en azından istatistiksel olarak- doğrulanmamıştır. Sosyo ekonomik durum kişinin hayatında olumlu - olumsuz duygulara yol açan etmenlerden birisidir. Özellikle günümüz dünyasında oldukça önemli bir noktada duran ve bireylerin kişilik yapıları üzerinde ciddi etkileri olan bir unsurdur. Sosyo ekonomik durum, bireylerin okudukları okullardan kullandıkları arabalara, giyim kuşamlarından aldıkları eşyalara, hobilerinden eğlencelerine hatta tatil anlayışlarına kadar her şeyi etkileyen bir durumdur.

Bu durum öğrencilerin ailelerinden edindikleri olumlu eğitimin neticesi olarak yorumlanabilir. Aynı şekilde araştırmanın yapıldığı üniversite öğrencilerinin benzer sosyo kültürel çevreden gelmiş olmasının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Gürbüz&Karabulut tarafından yapılan bir çalışmada ülkemizin bir kısım bölgelerinin sosyo ekonomik açıdan birbirine benzediği sonucuna ulaşılmıştır.¹²⁴ Çalışmamızda ulaşılan neticenin aksine Lasch, ekonomik imkânların insanları narsizme yöneltmede daha etkili olduğunu ifade etmektedir.¹²⁵ Aynı şekilde Twenge&Campbell de ekonomik imkânı iyi olanlarda narsizmin daha yüksek düzeyde olduğunu belirtmektedirler.¹²⁶ Bu durum ülkeler arası sosyo kültürel farklılıklardan kaynaklanabileceği gibi bizim çalışmamızın dini eğitim yapan bir fakültede

¹²⁴ Mehmet Gürbüz&Murat Karabulut (2008). "Kırsal Göçler İle Sosyo-ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 50, s. 37-60.

¹²⁵ Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 343, 357.

¹²⁶ Twenge&Campbell, *Narsisizm İleti*, s. 228.

yapılmış olmasından dolayı da olabilir. Kültürel benzerlik olarak Güngör, Ekşi ve Arıcak'ın genç yetişkinler üzerinde yaptıkları çalışmada narsizm ile sosyo ekonomik düzey arasında bir ilişki bulunamaması¹²⁷ bu yorumumuzu destekler nitelikte değerlendirilebilir. Aynı şekilde Kartopu'nun üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada kendilerini dindar olarak niteleyenlerin en düşük narsizm ortalamasına sahip olması çalışmamızın din eğitimi alan öğrencilerden kaynaklandığı diğer yorumumuzu doğrular niteliktedir.¹²⁸

Diğer taraftan sosyo ekonomik farklılığın kişilerarası ilişkilerde engel oluşturması neticesinde sosyal etkinin uyma davranışını etkilemesi ve zamanla narsizmi dengelemiş olması da bir başka neden olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan öğrencilerin aldıkları dini eğitimin neticesi olabileceği gibi muhtemelen aynı mekânları paylaşımlarının (ev, yurt vb.) bir neticesi olarak zaman içerisinde birbirleriyle benzer hale gelmelerinin sonucu da olabilir.

Sonuç ve Öneriler

Dindarlarda narsizm: yüksek din eğitimi alan öğrenciler üzerine bir araştırma konulu bu çalışmada, yüksek din eğitimi gören öğrencilerin narsizm düzeyleri yaş, cinsiyet, mezun olunan okul ve sosyo ekonomik durum bağlamında incelenmiştir. Araştırma sonucunda yaş ile narsizm arasında negatif bir korelasyon olduğu görülmüştür. Öğrencilerin yaşları attıkça narsizm düzeylerinde azalmanın olduğu görülmüş, bunda, anlama ve idrak edebilme kabiliyetlerinin artması neticesinde zamanla olgunlaşmaları, aldıkları dini eğitimin zamanla etkisini göstermesi olarak değerlendirilmiş ve yaşın narsizm üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Cinsiyet değişkenine göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre narsizm düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüş ($X=113.01$), bunun kızlarda var olan beğenilme kaygısının, ailenin yetiştirme tarzının ve muhtemelen ailenin tek çocuğu olmasının bir yansıması olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Mezun olunan okullara göre öğrencilerin narsizm düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bununla birlikte imam hatip lisesi mezunu olanların narsizm düzeylerinin diğer lise mezunlarına göre çok iyi bir düzeyde olmadığı görülmüş, bu durum din eğitim ve öğretiminin yeniden ele alınması ve bu bağlamda imam hatip liselerinde verilen eğitimin gözden geçirilmesi gerektiği sonucuna götürmüştür.

Sosyo ekonomik durumu yüksek olan öğrencilerin narsizm düzeyinin ($X=118.95$) sosyo ekonomik durumu kendilerinden daha düşük olanlara göre daha yüksek olmasına karşılık narsizm ile sosyo ekonomik durum arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Yüksek din eğitimi kurumları (İlahiyat Fakülteleri) gerek öğretim üyeleri gerekse diğer fakültelerle kıyaslandığında öğrencileri açısından dini referansların daha kuvvetli olduğu bilinen bir durumdur. Bu nedenle narsizmin (bütün boyutlarıyla) düşük düzeyde olması beklenen bir durum olarak görülebilir ki, genel ortalama da ($X=102$) bunu göstermektedir.

Narsizmin sağlıklı düzeyde kalması ile ilgili olarak şunlar önerilebilir:

Öğrenciler sosyal sorumluluk projelerine katılmaya teşvik edilmelidir.

Ortak proje ödevleri yaptırılmalı ve öğrencilerin bu tür birlikteliklere katılımı sağlanmalıdır.

Sevgi, saygı, erdem, sorumluluk, dürüstlük, şefkat, fedakârlık ve tevazu gibi duygular teşvik edilmeli ve bu tür davranışlar ödüllendirilmelidir.

Narsizmin panzehiri olan sevgi, fedakârlık ve alçakgönüllülük gibi isimler dersliklere verilerek alternatif farkındalık oluşturulmalıdır.

Öğrencilerin birbirine yakınlaşmasını, benzer özelliklerin ön plana çıkarılmasını sağlayan toplu programlar düzenlenmeli ve buna öğrencilerin katılımı teşvik edilmelidir.

Eğitim müfredatları narsizm açısından bir kez daha gözden geçirilmelidir.

Televizyonlarda "ruhsal sağlık programlarına" daha fazla yer verilmelisi sağlanmalıdır.

¹²⁷ Güngör, Ekşi&Arıcak. "Genç Yetişkinlerde Değer Tercihlerinin Narsistik Kişilik Özellikleri Yordaması", s. 1271-1290.

¹²⁸ Kartopu, "Narsizmin Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği", s. 625-649.

KAYNAKÇA

- ASAN, Aşkın, CAN, Mustafa&FAZLIOĞLU, Aygöl (2013). Kırsal Alanda Yoksulluğun Gerçek Yüzü: Kadınlar, *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*, s. 6.
<http://sgb.aile.gov.tr/upload/sgb.aile.gov.tr/mce/2012/arastirmaprojeleri/kirsalalankadinlari1.pdf> 03.09.2013.
- ATAY, Selim (2009). "Narsistik Kişilik Envanteri'nin Türkçe'ye Standardizasyonu", *Gazi İİBF Dergisi*, ss. 181-196.
- BATUR, Senar&DEMİR, Hadiye K. (2009). "Depresyonun Tedavisi: Bilişsel-Davranışçı Yaklaşım", *Bilişsel-Davranışçı Terapiler*, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- BAUMEISTER, Roy F.&VOHS, Kathleen D. (2001). "Narcissism as Addicitionto Esteem", *Psychological Inquiry*, Vol. 12, No. 4, pp. 206-209.
- BUDAK, Selçuk (2003). *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- BURSEVİ, İsmail Hakkı (2011). *Kitâbu'l-Furûq, Kelimeler Arasındaki Farklar*, çev.:Ömer Aydın, İstanbul: İşâret Yayınları.
- CATER, Tamra E., ZEIGLER-HILL, Virgil&VONK, Jennifer (2011). "Narcissism and recollections of early life experiences", *Personality and Individual Differences* 51 pp. 935-939, journalhomepage: www.elsevier.com/locate/paid.
- CERTEL, Hüseyin (1997). "Psiko-Sosyal Açıdan Zekât", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, ss. 347-359.
- CHAPAUX-MORELLI, Pascale&COUDERC, Pascal (2012). *İkili İlişkilerde Duygusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, çev.:Işık Ergüden, İstanbul:İletişim Yayınları.
- ÇAĞRICI, Mustafa (2002). "Kibir", *DİA*, Ankara: T.D.V.Yayınları.
- DELİC, Lara, NOVAK, Petra, Jan Kovačić&AVSEC, Andreja (2011). "Self-reported Emotional and Social Intelligence and Empathy as Distinctive Predictors of Narcissism", *Psychological Topics*, pp. 477-488.
- DİNÇ, Berrin (2010). "Ergenlik Döneminde Beden İmgesinin Gelişimi Üzerine Aile-Akran ve Televizyonun Etkilerinin İncelenmesi", Ankara: G.Ü.E.B.E., Doktora Tezi.
- DOĞAN, Mehmet (1981). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Birlik Yayınları.
- DOĞANER, İnci (1996). "Narsistik Kişilik Bozukluğu", *Ege Psikiyatri Sürekli Yay.*, S. 3, ss. 341-352.
- DOST, Meliha Tuzgöl (2007). "Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 22, ss. 132-143.
- EKŞİ, Füsün (2012). "Narsistik Kişilik Özelliklerinin internet Bağımlılığı ve Siber Zorbalığı Yordama Düzeyinin Yol Analizi ile incelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, ss. 1683-1706.
- EMMONS, Robert A. (1984). "Factor Analysis and Construct Validity of the Narcissistic Personality Inventory", *Journal of Personality Assessment*, Vol. 48, No:3, pp. 291- 300.
- ERDİK, Cengiz&ALTIPARMAK, Saliha (2012). "Liseden Mezun Olup Üniversite Sınavına Hazırlanan Öğrencilerde Başarı Güdüsü, Sürekli Kaygı Düzeyi ve Etkileyen Etmenler", *Akademik Bakış Dergisi*, <http://www.akademikbakis.org>, S. 30, ss. 1-9.
- EVREN, Cüneyt (1997). *Narsisizm*, İstanbul: BDS Yayınları.
- FEYRÛZÂBÂDÎ, Meccuddîn Muhammed b. Ya'kûb (2005). *El-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut: Müessesu'r-Risâle.
- FREUD, Sigmund (2010). *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, çev.:Banu Büyükkal&Saffet Murat Tuna, İstanbul: Metis Yayınları.
- FROMM, Erich (2008). *Fromm, Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, çev.:Yurdanur Salman/Nalân İçten, İstanbul: Payel Yayınları.
- (1991). *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev.:A.Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- GÜNGÖR, İbrahim H., EKŞİ, Halil&ARICAK, Osman T. (2012). "Genç Yetişkinlerde Değer Tercihlerinin Narsistik Kişilik Özellikleri Yordaması", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, ss. 1271-1290.
- GÜRBÜZ, Mehmet&KARABULUT, Murat (2008). "Kırsal Göçler İle Sosyo-ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 50, İstanbul, ss. 37-60.
- HAMEDOĞLU, Mehmet Ali (2009). "Örgütsel Narsisizm Düzeyine İlişkin Yönetici ve Öğretmen Algıları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HANEFİ, Ali b. Muhammed Şerif Cürçânî Hüseyinî (2007). *Kitâbu't-Ta'rifât*, Tahkik: Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- HOLTZMAN, Nicholas S., VAZIRE, Simine&MEHL, Matthias R. (2010). "Sounds like a narcissist: Behavioral manifestations of narcissism in everyday life", *Journal of Research in Personality* pp. 478-484.journal homepage: www.elsevier.com/locate/jrp
- HÖKELEKLİ, Hayati (1998). *Din Psikolojisi*, Ankara: T.D.V.Yayınları.
<http://ilahiyat.nevsehir.edu.tr/tr/misyon-ve-vizyonumuz> 29.01.2014.
<http://ilahiyat.omu.edu.tr/amac-ve-hedeflerimiz/13/> 29.01.2014 15:22.
http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=104 29.01.2014 15:29.
<http://www.atauni.edu.tr/#standart=ilahiyat-fakultesi-vizyon> 29.01.2014 15:37.
<http://ilahiyat.istanbul.edu.tr/?p=6698> 29.01.2014 15:43.
<http://ilahiyat.uludag.edu.tr/index.php/tr/fakultemiz/misyon-vizyon> 19.02.2014.
http://www.dicle.edu.tr/ilahiyat-fakultesi-misyon_vizyon 19.02.2014.
<<http://tr.wikipedia.org/wiki/Herostratus>> 18.12.2012.
- HYMAN, Steven E. (1989). *Acil Psikiyatri*, çev.:İnci D. Hasırcı&Alp Ayan, İzmir: E.Ü.T.F. Yayınları.
- IZUTSU, Toshihiko ("t.y."). *Kur'an'da Allâh ve İnsan*, çev.:Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- İBRAHİM, Recep Abdu'l-Cevvâd (2002). *Mu'cemu Mustalâhât'l-İslâmiyye fî Misbâhi'l-Munîr*, Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye.
- İBN Manzûr (1999). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî.

- İLYASOĞLU, Aynur (1994). *Örtülü Kimlik*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İMAMOĞLU, Seval (2008). "Genç Yetişkinlikte Kişilerarası İlişkilerin Cinsiyet, Cinsiyet Roller ve Yalnızlık Algısı Açısından İncelenmesi", M.Ü.E.B.Enstitüsü, Doktora Tezi.
- İSFAHANI, Rağib el (2007). *Müfredât*, çev.:Yusuf Türker, İstanbul:Pınar Yayınları.
- KARTOPU, Saffet (2013). "Narsisizmin Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, ss. 625-649.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan (1999). *Ergenlik Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KERNBERG, Otto (2012). *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, çev.:Mustafa Atakay, İstanbul: Metis Yayınları.
- KOHUT, Heinz (2004). *Kendiliğin Çözümlemesi*, çev.:Cem Atbaşoğlu, Banu Büyükkal&Cüneyt İşcan, İstanbul:Metis Yayınları.
- KÖROĞLU, Ertuğrul&BAYRAKTAR, Sinan (2011). *Kişilik Bozuklukları*, Ankara: HYB Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MASTERSON, James F. (2008). *Kişilik Bozuklukları*, İstanbul: Litera Yayınları.
- MÜTEVELLİOĞLU, Nergis, ZANBAK, Mehmet&MERT, Mehmet (2010). "İşsizlik, Üniversiteli Gençlik ve Gelecek: Bir Alan Araştırmasının Bulguları", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 11, S. 1, ss. 207-229.
- ÖZEL, İsa (2013), "Kur'an Ekseninde Narsizm ve Din", *www.sosyalarastirmalar.com*, C. 6, S. 28, ss. 248-268.
- ÖZKAN, İshak (1994). "Benlik Saygısını Etkileyen Etkenler", *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 3, ss. 4-9.
- ÖZMEN, Erol (2011). *Özmen, Kendini Tanıma Rehberi*, İzmir: Meta Basım.
- ÖZTÜRK, M. Orhan (2004). *Ruh sağlığı ve Bozuklukları*, Ankara: Feryal Matbaası.
- ÖZÇÜRÜMEZ, Gamze, TANRIVERDİ, Nilgün&ZİLELİ, Leyla (2012). "Sınır Kişilik Organizasyonu Temelinde Narsisistik Kişilik Bozukluğu ve Yapay Bozukluk: Psikanalitik Psikoterapi Süreci", *Türk Psikiyatri Dergisi*, ss. 152-160.
- PEKTAŞ, Özkan (2013). *Şan, Şöhret ve Paranın Bedeli*, İstanbul: Destek Yayınları.
- PLUMMER, Deborah M. (2011). *Benlik Saygısı Çocuklarda Nasıl Geliştirilir?*, çev.:Emel Aksay, İstanbul:Sistem Yayınları.
- PEKER, Hüseyin (2000). *Din Psikolojisi*, Samsun: Aksiseda Matbaası.
- RAPIER, Mary Lynn (2005). *An Interview Study Of Narcissistic Executives: Piercing The Corporate Veil of Narcissism in the Workplace*. (Unpublished Doctorate Dissertation). Faculty of Saybrook Graduate School and Research Center, San Francisco.
- ROSENTHALL, Seth A.&HOOLEY, Jill M. (2010). "Narcissism Assessment in Social-Personality Research: Doest he association between narcissis mand psychological health result from a confoundwith self-esteem?", *Journal of Research in Personality* pp. 453-465.
- ROZENBLATT, Shahal (2002). *In Defence of Self: The Relationship of Self-Esteem and Narcissism to Agressive Behavior*, Long Island University, (Unpublished Doctorate Dissertation). USA.
- SANDIKÇI, Ozlem&GER, Guliz (2001). "Fundamental Fashions: the Cultural Politics of the Turban and the Levi's", in NA- *Advances in Consumer Research*, Vol. 28, pp. 146-150.
- ŞAHİNOĞLU, D. Zeynep Bayazıt (2009). *Postmodern Tüketim ve Moda Satın Alma Davranışı: Türk Moda Tüketicilerine Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞİŞMAN, Nazife (2001). *Türkiye'de 'Çağdaş' Kadınların 'İslamcı' Kadın Algısı İçinde Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- TABACHNIK, Alloy, L. B. Y N. (1984). "Assessment of Covariation by Humans and Animals: The joint influence of prior expectations and current situational information", *Psychological Review*, núm. 91, pp. 112-149.
- TÜRKÇAPAR, M. Hakan (2012). *Bilişsel Terapi*, Ankara: HYB Yayınları.
- TWENGE, Jean M.&CAMPBELL, W.Keith, (2010). *Narsisizm İleti*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- VAZIRE, Simine, NAUMANN, Laura P., RENTFROW, Peter J.&GOSLİNG, Samuel D. (2008). "Portrait of a narcissist: Manifestations of narcissism in physical appearance", *Journal of Research in Personality*, pp. 1439-1447.
- VOLKAN, Vamık D. (2012). *Körü Körüne İnanç*, çev.:Özgür Karaçam, İstanbul:Okuyan us Yayınları.
- WARDETZKİ, Barbel (2010). *Uçlarda Yaşayanlar Kabul Görmeye Olan Açlık/Dışı Narsisizm*, çev.:Feyza S.Öztürk&Mukaddes Ögünmez, İstanbul:Sistem Yayınları.
- WATSON, P. J., JONES, Nathaniel D.&MORRIS, Ronald J. (2004.) Religious Orientation and Attitudes Toward Money: Relationships With Narcissism and The Influence of Gender, *Mental Health, Religion&Culture*, 7:4, pp. 277-288.
- YOU, Jianing, LEUNG, Freedom, LAI, Katty Kit Yee&FU, Kei (2013). "Factor Structure and Psychometric Properties of the Pathological Narcissism Inventory Among Chinese University Students", *Journal of Personality Assessment*, pp. 309-318.
- ZONDAG, Hessel J.&UDEN, Marinus H. F. Van (2011). "Still Knockin' on Heaven's Door: Narcissism and Prayer", *Journal of Empirical Theology*, pp. 19-35.
- ZÜBEYDİ, Muhammed Murteza Hüseyini (2001). *Tâcu'l-Arûs*, Tahkik: Abdulkhakim Azebâvi, Kuveyt: Müessesetu'l - Kuveyt li't -Tekaddumi'l-İlmî.